

DOI 10.31909/26168820.2019-(44)-5
УДК 811.111'373.2:82-3

Галина ОЛЕЙНИКОВА*

ГІДРОНІМИ ЯК НЕВІДСІМНІ МАРКЕРИ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Стаття присвячена лінгвістичному аналізу гідронімів у творах художньої прози. Підвищений інтерес до вивчення гідронімів обумовлений тим, що, по-перше, з найдавніших часів річки грали найважливішу роль у культурному й господарському житті народів. На наш погляд, вивчення гідронімів у художній літературі, має додаткову лінгвістичну цінність і завдяки гідронімам автор твору допомагає своєму читачеві дізнатися про минуле і зрозуміти сьогодення шляхом пошуку зв'язків між зображеними умовами місцевості та відбиттям їх у географічних назвах.

Ключові слова: ономастична лексика, гідроніми, топоніми, міждисциплінарний характер.

Лінгвістика як наука про мову, її функціонування та накопичення знань займає одну з провідних позицій на сучасному етапі розвитку науки. Одним із перспективних напрямів у сучасному мовознавстві є антропологічна лінгвістика або лінгвістична антропологія, що виникла в американській лінгвістиці у зв'язку з вивченням мов корінного населення Північної Америки.

Антропологічна лінгвістика несе в собі міждисциплінарний характер досліджень. Насамперед цей лінгвістичний підхід формується на стику таких наук, як лінгвістика, етнографія, культурологія та естетика – найбільш перспективних у сучасних філологічних дослідженнях мов, метою яких є вивчення мови в тісному зв'язку зі свідомістю, мисленням, духовно-практичною діяльністю людини¹ і пов'язано з провідним методологічним принципом антропоцентризму, згідно з яким людина розглядається як центр и найвища мета світобудови»².

Розуміння і сприйняття мови як антропоцентричного феномена – одна з провідних тенденцій розвитку сучасної вітчизняної ономастики, науки, яка вивчає власні імена, історію їх виникнення і трансформації в результаті тривалого вживання в мові-джерелі або у зв'язку із запозиченням з інших мов. У більш вузькому значенні ономастика – це власні імена різних типів: назви людей, тварин, міфічних істот, племен і народів, країн, річок, гір, людських поселень³. На думку Ю. Карпенка, «ономастика – це розділ мовознавства, який досліджує власні імена, їхню сутність, специфіку, будову, групування, закономірності функціонування, їх походження та розвиток»⁴.

Власні імена є своєрідними маркерами людини в соціумі в той чи інший історичний період, мають різнопланову інформацію як лінгвістичного, так і екстралінгвістичні характеру. Можна сказати, що імена власні утворюють своєрідну проміжну область, в якій лінгвістичні й екстралінгвістичні фактори переплітаються в тісному контакті та функціонують як в синхронічному, так і в діахронічному, культурно-історичному і мовному полі. Лінгвістична цінність ономастичного матеріалу полягає у

* Олейнікова Г. – кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, e-mail: galyaoleynikova@rambler.ru

¹ Жеребило Т. В. (2016). *Словарь лингвистических терминов и понятий. Изд. 6-е, испр. и доп.* Назрань : Пилигрим. С. 35.

² Селіванова О.О. (2006). *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія.* Полтава : Довкілля-К. С. 32.

³ Подольская Н. В. (1988). *Словарь русской ономастической терминологии.* М. : Наука. 189 с.

⁴ Карпенко О. Ю. (2006). *Проблематика когнітивної ономастики.* Одеса : Астропринт. С. 8.

співіснуванні номінації архаїзмів та інновацій, що втілюють найважливіші тенденції мовного розвитку і відображають сильну взаємодію онімів із загальномовною системою⁵.

Багато лінгвістичних робіт присвячено вивченню ономастичних одиниць. Серед них роботи відомих учених: Алефіренка М. Ф., Вербича С.О., Карпенка Ю.О., Карпенко О.Ю., Зубкова М.Г., Крупеньової Т.І., Фоміної Л.Г. та інших.

Вивчення й дослідження власних назв, з одного боку, є частиною мовної системи, підпорядковується її законам, а з іншого – має низку особливостей, обумовлених позалінгвістичними факторами (містять історичну, культурологічну, соціологічну, психологічну, етнічну інформацію).

Значну частину ономастичної лексики будь-якої мови складають топоніми (від грецького слова *topos* «місце» і «*onoma* / *онума*» ім'я, назва). З упевненістю можна сказати, що неможливо собі уявити сучасний світ без географічних імен. Кожен топонім несе в собі певну, необхідну для навколишнього світу, інформацію: географічну, лінгвістичну, історичну. Дані лексичні одиниці, насамперед, містять великий обсяг інформації про розселення та міграцію древніх етносів, особливості побуту і взаємини народів, культурне та духовне життя, світосприйняття наших предків, що, зі свого боку, передається з покоління в покоління.

В сучасній лінгвістиці існує дві класифікації топонімів:

- 1) за типом географічних об'єктів, що позначаються;
- 2) за структурою.

Згідно з першою класифікацією виділяють такі види топонімів: гідроніми, ороніми, ойконіми, урбаноніми, макротопоніми, мікротопоніми. Відповідно до структурної (морфологічної) класифікації топоніми поділяються на 4 типи: а) прості, б) похідні, в) складні, г) складені.

Багато дослідників (О. В. Суперанська, О.К. Матвєєв, В.І. Супрун, Р. Коутс, А. Сміт, Г. Стюард, В. Уотсон, О. Падель та ін.) приділяють особливу увагу одному з видів топонімів – гідроніму. Гідроніми – конкретні адреси географічних об'єктів (річок, озер, морів, струмків). Як і географічні назви, гідроніми є своєрідною мовою географії. У гідронімії відображаються природні реалії, особливості освоєння території, світосприйняття і світогляд людей, етнокультурні й етномовні контакти та ідеологія.

Гідронімія – це сукупність назв водних об'єктів, а гідроніміка – галузь ономастики (науки про власні імена), що вивчає гідроніми. Об'єктом вивчення для гідроніміки можуть бути гідроніми в цілому як специфічний вид власних імен, гідроніми певної території (регіональна гідроніміка) і окремо водні назви⁶.

Підвищений інтерес до вивчення гідронімів обумовлений тим, що, по-перше, з найдавніших часів річки грали найважливішу роль у культурному й господарському житті народів: люди завжди селилися по берегах великих і малих річок, що були джерелом води та їжі, торговими і транспортними артеріями. Крім того, для древніх поселень вони виконували оборонну функцію, будучи природною перешкодою для ворогів. По-друге, гідроніми найменш схильні до змін у часі, що в ряді випадків дозволяє виявити сліди існування на певній території давно зниклих мов та виявити важливі епізоди з історії стародавніх взаємин мов і етносів. Як об Кінг зазначив, що «існує зв'язок між фізичними якостями річки та лінгвістичними якостями її назви, опису»⁷.

Вивчення гідронімів у художній літературі, на наш погляд, має додаткову лінгвістичну цінність і переслідує кілька цілей: з одного боку, використання автором твору певного гідроніма дозволяє читачам орієнтуватися та визначати місце розташування

⁵ Вербич С. (2008). *Сучасна українська онімна лексика: функціональний аспект*. Вісник Національної академії наук України. № 5. С. 54

⁶ Кузнецов С. А. *Большой толковый словарь русского языка*. 1-е изд.-е: СПб. : Норинт. С. 49. URL: <http://endic.ru/kuzhecov/Alljuzija-58323.html>

⁷ King J. (2008). *Analytical Tools for Toponymy: Their Application to Scottish Hydronymy*. С. 14. University of Edinburgh. URL: <https://www.era.lib.ed.ac.uk/bitstream/handle/>

предметів і навіть подій. З іншого боку, за допомогою зашифрованих лінгвістичних послань зображення гідронімів читачеві легше збагнути культурний та історичний зміст раніше існуючих об'єктів людського світу, більш реалістично уявити авторську інтенцію передачі подій, що відбуваються. Завдяки гідронімам автор твору допомагає своєму читачеві дізнатися про минуле і зрозуміти сьогодення шляхом пошуку зв'язків між зображеними умовами місцевості та відбиттям їх у географічних назвах.

Актуальність даної статті полягає в розгляді ідіостилю автора з опорою на різні лексичні мікроструктури тексту в їх конкретній естетичній та стилістичній обумовленості. Аналіз використання стилістичних прийомів при описі гідроніма Дунай дозволяє зрозуміти всю своєрідність мови окремого твору або ж творчості письменника в цілому. Варто зазначити, що дослідження й аналіз мовних і стилістичних особливостей використання гідроніма Дунай у художній літературі досі не були об'єктом спеціального лінгвістичного дослідження.

Вивчення ідіостилю конкретного автора цікаво не тільки в плані спостереження за розвитком національної мови, а й у визначенні особистого вкладу письменника в процес мовного розвитку. Доля будь-якого художнього твору залежить від умінь автора точно формулювати свою думку, ступеня майстерності володіння словом, знання законів його функціонування, віртуозності у використанні зображально-виражальних засобів мови.

Художнє зображення головних героїв, місцевості та об'єктів того, що відбувається, це, перш за все, авторська позиція, його інтенція побудувати той вигаданий світ художньої дійсності, який у подальшому захопить читача своєю незвичайністю і неординарністю. Шляхом зображення об'єктів художнього світу виражається авторська картина світу. Можна говорити про маніфестацію в художньому тексті картини світу реальної людини, самого автора, картини світу вигаданих персонажів, які живуть у вигаданому референтному світі, з обов'язковою присутністю реальних топонімічних, гідронімічних одиниць, тобто про аналіз використання гідроніма як про спосіб пізнання індивідуальної картини автора твору.

Стилістичні прийоми в будь-якому художньому творі використовуються для барвистого та більш емоційно-експресивного опису подій, дій, а також для вираження персонального ставлення автора до зображуваних у романі об'єктів. Для того, щоб показати роль стилістичних прийомів, використовуваних при описі гідроніма Дунай, ми вибрали для аналізу художні твори, в яких річка Дунай є щонайпершим і основним локальним ключем. Так, для аналізу було взято роман Жуля Верна «Прекрасний жовтий Дунай».

Головний герой «Прекрасного жовтого Дунаю» – переможець конкурсу рибалок, колишній лоцман Ілля Круш, який вирішив закріпити остаточну перемогу в конкурсі «Дунайської ліги» своїм тривалим плаванням від витоків Дунаю до його дельти. Він дає слово харчуватися в подорожі виключно виловленою ним рибою або ж купувати продукти на виручені від продажу улову гроші. Цікава мандрівка трохи ускладнюється тим, що саме зараз поліція розшукує таємничу банду, що займається пограбуваннями замків, ферм і сіл, розташованих по берегах на всій протяжності річки. Варто зауважити, що початковий авторський задум роману Жуля Верна був значно відредагований його сином Мішелем, і саме в такому вигляді твір став широко відомим.

Своєрідним смисловим центром «Прекрасного жовтого Дунаю» є використання предметних, ознакових слів у тексті. Так, поряд із загальноповживаною, книжною лексикою в уже згаданому творі виділяються стилістично диференційовані слова, пов'язані з професійною діяльністю головного героя, лоцмана Іллі Круша. Протягом усього роману широко представлена мисливська та рибальська термінологія: «... кожен володів повним набором різних пристосувань, перерахованих у «Керівництві для рибалки»: вудлищами, підсачками, лісками, упакованими в замшеві чохла, шнурками, флорентійською жилкою, поплавками, глибиноміром, свинцевими дробинками всіляких розмірів для грузил,

штучними мушками ...; Риби, що вже заснули в сітках, були ті, які тільки водяться в Дунаї: колючки, плотва, піскарі, окуні, лини, щуки, коропи та інші ...»⁸.

Історизми та архаїзмами, використані письменником для відтворення правдоподібної картини, зображують події та описують річку Дунай: «... вся балканська область виявилася тоді у вогні. Влітку 1875 року повстала проти турецького феодалного та національного гніту Герцеговина, і турецькі війська не могли її приборкати. У травні 1876 року піднялась, у свою чергу, Болгарія; Порта відповіла на повстання зосередженням численної армії в трикутнику, вершинами якого служили Руцук, Відин і Софія...»⁹. Зниженою стилістичною характеристикою відрізняються просторіччя з їх невимушеністю, фамільярністю, іноді й грубуватістю виразів, наприклад: «Хох! Справді! Гей, там, Ось це думка! Ба!»¹⁰.

Як бачимо, використання лексики певної спрямованості при описі річки Дунай робить мову всього роману стилістично різноманітною та одночасно інформаційною для читача. Можна відзначити, що художній стиль письменника в даному творі спрямований на формування духовних і моральних цінностей, максимально наближений до життя простої людини (рибалки), відображає її внутрішній світ і бажання бути у всіх на виду. Всьому викладеному свідчить заключне речення даного роману: «Це перехрестя – шанування батька, ніжність до матері, любов до болгарської батьківщини»¹¹.

Зображення Дунаю як ключового локального відрізка характеризується також великою кількістю зображально-виражальних засобів і використанням різних стилістичних прийомів. Так, з найперших рядків твору читач може спостерігати незвичайний опис зародження могутньої ріки: «Дунай народжувався в саду принца Фюрстенберга. Колискою його нібито був мармуровий басейн, в якому численні туристи наповнювали свої кубки ... він утворений злиттям двох струмків, Бреге і Брігаха, які спадають з висоти у вісімсот сімдесят п'ять метрів і протікають через Шварцвальдський ліс. Їх води змішуються в Донауешингені, на кілька льє вище за Зігмарінген, і об'єднуються під загальною назвою Дунай»¹².

Стилістична наповнюваність зображення головної європейської річки Дунай представлена в тексті численними епітетами: «великої інтернаціональної ріки, борознили Дунай, береги великої ріки, у верхів'ях найбільшої річки Центральної Європи незмірна міць, пурпурні води, звивисті проходи і підступні мілини Дунаю»¹³. Використання автором твору даних лексичних одиниць дозволяє читачеві з упевненістю уявити всю міць і панорамність найдовшої річки Європейського Союзу.

Епітет як стилістичний прийом виражає емоційне ставлення письменника до предмета зображення. Такими є як традиційні, так і метафоричні епітети. В будь-якому художньому творі роль епітета полягає в суб'єктивному описі автором навколишньої дійсності

Метафора як стилістичний прийом містить приховане порівняння, образне уподібнення явищ – це перенесення значення слова і те, з чим порівнюється предмет або об'єкт в авторській інтерпретації подій. У метафорі певні слова набувають нового або, як його іноді називають, розширеного переносного значення.

Автори, використовуючи свій особистий досвід і асоціативні порівняння, створюють особливу референтну дійсність, яка одночасно відрізняється від реального життя читача і в той же час захоплює його.

Аналіз використання метафор для опису річки Дунай показав, що даний стилістичний прийом характеризується тематичною єдністю. Так, річка набуває людських

⁸ Верн Ж. (2003). *Прекрасный желтый Дунай*. М. : Ладомир. С. 1.

⁹ Там само, с. 14.

¹⁰ Там само, с. 12.

¹¹ Там само, с. 9.

¹² Там само, с. 5.

¹³ Там само, с. 4.

характеристик: вона народжується, починає свій рух, дорослішає тощо: «*Слава цих перетворених на свята змагань була велика на всьому протязі великої ріки; газети Дунайського басейну присвятили йому репортерські повідомлення; немає сумнівів у тому, що Дунай, Істр древніх; закинути вудку точно там, де перша крапля дунайської води починає скочуватися до Чорного моря; Дунай народжувався в саду принца Фюрстенберга; легке тремтіння, подібне тремтінню листя, схвильованого вітерцем, торкнулися його слуху*»¹⁴.

Отже, можна відзначити, що незвичайність поєднання слів, використання різних метафоричних оборотів, епітетів дозволяють привернути увагу не тільки до позначуваного явища, але є прямим засобом відтворення портретної характеристики зображення даного об'єкта, а саме гідроніма Дунай, створюючи своєрідну авторську образність мови, його ідіостиль.

Література:

- Жеребило Т. В. Словарь лингвистических терминов и понятий / Т. В. Жеребило. – Изд. 6-е, испр. и доп. – Назрань : Пилигрим, 2016. – 610 с.
- Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
- Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1988. – 189 с.
- Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики. Монографія / Ю. О. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2006. – 325 с.
- Вербич С. Сучасна українська онімна лексика: функціональний аспект С. Вербич // Вісник Національної академії наук України. – 2008. – № 5 – С. 54
- Кузнецов С. А. Большой толковый словарь русского языка / С. А. Кузнецов. – 1-е изд.-е: СПб. : Норинт, 1998. – Access Mode: <http://endic.ru/kuzhecov/Alljuzija-58323.html>
- King J. Analytical Tools for Toponymy: Their Application to Scottish Hydronymy / Jacob King. – University of Edinburgh, 2008. – Access Mode: <https://www.era.lib.ed.ac.uk/bitstream/handle/>
- Верн Ж. Прекрасный желтый Дунай / Жюль Верн. – М. : Ладомир, 2003. – С. 7-142.

REFERENCES

- Zherebylo T. V. Slovar lnhvystycheskykh termynov y poniatyi / T. V. Zherebylo. – Yzd. 6-e, yspr. y dop. – Nazran : Pylyhrym, 2016. – 610 s.
- Selivanova O. O. Suchasna lnhvistyka: terminolohichna entsyklopediia / O. O. Selivanova. – Poltava : Dovkillia-K, 2006. – 716 s.
- Podolskaia N. V. Slovar russkoi onomastycheskoi termynolohyy / N. V. Podolskaia. – M. : Nauka, 1988. – 189 s.
- Karpenko O. Yu. Problematyka kohnityvnoi onomastyky. Monohrafiia / Yu. O. Karpenko. – Odesa : Astroprynt, 2006. – 325 s.
- Verbych S. Suchasna ukrainska onimna leksyka: funktsionalnii aspekt S. Verbych // Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. – 2008. – № 5 – S. 54
- Kuznetsov S. A. Bolshoi tolkovyi slovar russkoho yazyka / S. A. Kuznetsov. – 1-e yzd.-e: SPb. : Norynt, 1998. – Access Mode: <http://endic.ru/kuzhecov/Alljuzija-58323.html>
- King J. Analytical Tools for Toponymy: Their Application to Scottish Hydronymy / Jacob King. – University of Edinburgh, 2008. – Access Mode: <https://www.era.lib.ed.ac.uk/bitstream/handle/>
- Vern Zh. Prekrasnyi zheltii Dunai / Zhiul Vern. – M. : Ladomyr, 2003. – S. 7-142.

¹⁴ Там само, с. 3.

Oleynikova G. Hydronym as Invisible Markers of the Language Picture of the World

One of the most promising trends in modern Linguistics is Anthropological Linguistics, which purpose is to study the language in close connection with the consciousness, thinking, spiritual and practical activity of man. The anthropological principle is the main and leading principle in many linguistic studies. According to it, man is regarded as the center and highest goal of the universe. Many scientific researchers pay particular attention to one of the types of onomastic units – the hydronym. Hydronyms are specific addresses of geographical features (rivers, lakes, seas, streams). Like geographical names, hydronyms are a peculiar language of geography. Hydronomy reflects the natural realities, the features of the territorial development, the worldview and outlook of the people, ethno-cultural and ethno-linguistic contacts and ideology. Increased interest in the study of hydronyms is due to the fact that, first of all, since ancient times the rivers have played an important role in the cultural and economic life of people. Secondly, hydronyms are less changeable over time, they sometimes reveal some traces of the existence of long-extinct languages in certain areas and reveal the important episodes from the history of ancient time and ethnic relations. To our mind, the study of hydronyms in fiction has additional linguistic value and pursues several goals: on the one hand, the use of a work by a certain hydronym allows the reader to navigate and determine the location of objects and even events. On the other hand, it is easier for the reader to understand the cultural and historical content of pre-existing objects of the human world and imagine the author's intention of transmitting events more realistically, when there are encrypted linguistic messages of the image of the hydronym. With the help of hydronyms, the author helps his reader learn about the past and understand the present by finding links between depicted terrain conditions and reflecting them in geographical names. The relevance of this article is to consider the author's idiostyle based on various lexical microstructures of the text in their specific aesthetic and stylistic conditioning and the analysis of the use of stylistic techniques in describing the Danube hydronym allows us to understand the whole peculiarity of the author's language and his creativity.

Key words: *onomastic vocabulary, hydronyms, toponyms, interdisciplinary character.*